

**Сима М. Ђирковић**

## УРБАНИЗАЦИЈА КАО ТЕМА СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ\*

Учена историографија је од вајкада била заинтересована за градове, прво у виду историје појединих градских насеља, а онда од прошлог века, за град као општи феномен, као битни елеменат историјског процеса. Све што се до тога времена сазнало показивало је да су у градовима колевке културе у свим епохама; увиђало се да огроман напредак Европе и преображај света у новом веку умају полазиште у градовима. Идући траговима сопствене традиције, испитујући облике упознавања прошлости и разрачунавања с њом, историографија је препознала и своје корене у античким, средњовековним и модерним градским срединама. Континуитет живота је граду наметао потребу за дужим памћењем, па је разумљиво што је смисао за култивисање традиције обележје урбане културе.

Српска историографија није могла у препознавању града као велике теме ићи у корак са историографијом у свету. Услед познатог дисконтинуитета и одвајања од Европе, изазваног турским освајањем, изостала је струја градских хроника, које би градове учиниле ако не јунацима, а оно бар позорницама историје. Споро и тешким радом овде се морала откривати и стварати емпиријска подлога за сагледавање града као теме српске историје. Тај посао није био олакшан већ отежан изразито исказаним или прећутно подрезумеваним уверењем да овде града у старијим историјским епохама није ни било, а уколико га је било он је туђински: романски, византијски, саски, турски итд.

Све је то заједно учинило да још увек немамо одговарајућу, реалистичку и критичку, на изворима засновану перцепцију града и процеса урбанизације у српској историји. А кад је ми сами немамо, не можемо се чудити што нашега града и нашега тла нема у историји урбаног пејсажа Европе и Балкана. Критичко проверавање онога што се о граду зна или верује да зна, потврђивање или оповргавање прећутне претпоставке о безначајности или отуђености града, наметало се као један од најпречих задатака генерације која је у послератном периоду понела развој историографије. Разумљиво је отуда што се Одељење за историју Филозофског факултета у Београду радо прикључило ваљевској иницијативи за одржавање научног скупа о прошлости града. Имало је своје побуде, општег карактера. Друге, ништа мање оправдане побуде имао је иницијатор, заинтересован за градску прошлост. Уколико је

---

\* - Ово излагање прочитано је 15. IX 1994. године у Свечаној сали Ваљевске гимназије на промоцији књиге "Ваљево - постанак и успон градског средишта". Наслов теме дефинисала је редакција која изражава захвалност академику С. Ђирковићу што се сагласио да се овај рад публикује.

Ваљево више постајало град, центар своје простране околине, утолико је већи број појединаца и институција заинтересованих за познавање и неговање својих традиција, што је део креирања културне средине и израз бриге за будућност. О томе шта се од научног скупа очекивало за историју самог Ваљева, говориће овде други, позванији од мене.

Враћајући се изазовима града као општег феномена, подсетићу да је његово упознавање отворено кроз многе дискусије и спорове, међу којима се најдуже водио онај који се тицао узрока настанка европског града. Спорило се нарочито о томе да ли је пресудна била слобода становника или су то биле аутономне установе насеља, да ли је раст омогућила трговина, положај повољан за трговину и размену или је узрок успона и раста у занатској и мануфактурној производњи. У тим распрама доведено је у питање и оно што се у почетку прећутно подразумевало, наиме, шта је суштинско обележје града: да ли се насеље убраја међу градове због величине и бројности становника или због особеног амбијента, зидина и грађевина, или се то чини због специфичне привреде, различите од аграрне карактеристичне за сеоску околину, или због другојачијег друштва, начина живота и културе?

Уколико се предмет више изучавао и видно поље ширило, постајало је све очигледније да се уместо једног пресудног критерија за дефинисање града мора узети читав сноп: од величине насеља преко неаграрне привреде, особене друштвене структуре и институција, до културе и начина живота становника. У том снопу треба да буде места и за виђење савременика из ранијих епоха, за оно што су сами називали градом, запажајући особеност насеља, разлику од руралне околине. Ово спомињем ради тога да би се разумело са каквим смо општим питањима настојали да приђемо специфичном случају настанка и израстања Ваљева у градско насеље и средиште једног краја.

Дискусије о постанку европског града истакле су у први план један у почетку једва запажен фактор, који се показао као неопходан предуслов сваке урбанизације. То је пораст становништва, увећање популације, без кога се не може замислити концентрација људи на појединим привилегисаним местима која добијају улогу центра за своју околину. Мрежа насеља постаје гушће плетена, у њој се временом успоставља хијерархија у којој се нека места нађу на врху.

Код градских насеља која немају античке корене, наслеђе претходне боље урабанизоване епохе, проучавање шире околине постаје неопходан предуслов за разумевање истицања у околини и успона. У случају Ваљева је то у пуној мери актуелно, па је природно да се научни скуп поред самог Ваљева интензивно позабави у ранијим епохама и широко захваћеном околином. Отуда у програму студије о територијама и границама, о рударству и трговини, о пословним људима, отуда наше размахивање до Саве и Дрине. Није се тема ширила ради тога да бисмо добили већи број угледних учесника, него да бисмо темељније упознали простор, његове особености и потенцијале, привредне снаге и насељеност, територијалну организацију и комуникацију, јер је све то

потребно за објашњење зашто се баш Ваљево пред крај средњег века одвојило од своје околине и узлетело.

Међу особеностима је много пута у саопштењима и дискусијама наглашаван гранични положај. Једна од значајних међа била је успостављена почетком XI века кад је Византијско царство избило на Саву и у славном и старом Сирмију, оживљеном и ојачаном имала своје упориште око 170 године. На византијском подручју дошло је до оживљавања читавог низа античких градова као што показују примери Београда, Браничева, Ниша, Велбужда, Раса, Призрена. Простор који смо настојали проучавати био је у сенци Сирмија, чија средњовековна историја и поред толиких напора није довољно позната, нарочито зрачење тога града према пределима јужно од Саве.

Сирмиј под византијском влашћу није имао супарника као центар шире околине. Од краја XII в. његове функције закржљавају, а у правоугаонику између Дрине, Саве и линија које би спајале Београд и Рудник и Љубовију и Рудник, као потенцијални наследници јављају се град Мачва и град Колубара, као војноуправна средишта ефемерног значаја, затим неколико рударских тргова (Крупан, Зајача, Бохорина, Црнча, Трешњица и Липник), од којих су неки несумњиво постали за неко време важни привредни центри, али им је судбина била нераздвајано повезана са рударством. Најмање упадљиви и најкасније посведочени тргови на том простору Ваљево и Заслон, имали су, међутим, успешан наставак и развили се у модерно доба у полетна насеља и значајне регионалне центре. Ако је судити по овом простору инфраструктура за урбанизацију Србије стварала се негде пре 600 године, а ослонци су јој били у насељима са извесним комуникацијским преимућствима.

Објашњавајући интенције организатора научног скупа, из кога је настала књига коју овде прелиставамо, морам још само додати препоруку да се она не чита као замена за историју Ваљева, већ као истраживачка подлога за једну такву историју, која ће се лакше реализовати ослањањем и на оно што је саопштено међу корицама ове књиге.